Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії та геоекології

На правах рукопису
УДК 911.3

ПРОЕКТИ ПРИРОДООХОРОНИ В УКРАЇНІ. ОСОБЛИВОСТІ ГРАНТРАЙТИНГУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Галузь знань: 10 «Природничі науки»

Спеціальність: 106 «Географія»

Освітня програма «Транскордонне природоохоронне співробітництво»

Кваліфікаційна робота магістра

студента другого курсу

Буковинського Віктора Станіславовича

Науковий керівник:

доцент кафедри фізичної географії

та геоекології

кандидат географічних наук

Гавриленко Олена Петрівна

Київ – 2025

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП 3

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИРОДООХОРОННИХ ПРОЕКТІВ ТА ГРАНТРАЙТИНГУ 5

1.1 Правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні: аналіз законодавчої бази та міжнародних зобов'язань 5

1.2 Управління природоохоронними проектами: принципи, стандарти, підходи 9

1.3 Класифікація природоохоронних проектів: теоретичні підходи та практичні аспекти 12

2 ГРАНТРАЙТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННИМИ ПРОЕКТАМИ 20

2.1 Сутність грантрайтингу та його роль у фінансуванні природоохоронних ініціатив 20

2.2 Особливості підготовки та структурування грантових заявок для природоохоронних проектів 23

2.3 Огляд основних грантових можливостей для України у сфері охорони довкілля 25

3 МЕХАНІЗМИ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ УКРАЇНИ 31

3.1 Актуальність збереження букових лісів як природної спадщини 31

3.2 Транскордонна співпраця як інструмент збереження букових пралісів 35

3.3 Угольсько-Широколужанський масив як об'єкт транскордонного моніторингу 39

ВИСНОВКИ 44

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 46

ВСТУП

Сучасний стан екологічної безпеки України потребує невідкладних рішень, адже численні виклики, такі як деградація природних екосистем, забруднення довкілля, втрата біорізноманіття, зміна клімату, вимагають інтегрованого підходу та залучення міжнародного досвіду. Одним із ключових інструментів, що забезпечують ресурсну підтримку природоохоронних ініціатив, є грантове фінансування, яке відкриває доступ до нових можливостей, знань і партнерств.

У цьому контексті грантрайтинг, як комплексна діяльність із розробки, підготовки та супроводу проектних заявок, стає важливим механізмом для реалізації сталих екологічних проектів в Україні.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою України ефективно використовувати потенціал міжнародного грантового фінансування для вирішення актуальних екологічних проблем, посилення природоохоронного управління та інтеграції в європейський екологічний простір. При цьому важливою залишається не лише підготовка якісних проектних заявок, але й управління вже реалізованими проектами, забезпечення їхньої ефективності, прозорості, сталості результатів та відповідності міжнародним стандартам.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації теоретичних підходів до грантрайтингу у сфері довкілля, аналізі правових, організаційних і фінансових аспектів природоохоронних проектів, а також у виявленні особливостей міжнародної співпраці.

Об’єктом дослідження є особливості організації природоохоронної діяльності в Україні.

Предметом дослідження є особливості грантрайтингу, підготовки та реалізації природоохоронних проектів, їхнє фінансування, моніторинг, управлінські практики та механізми транскордонної співпраці.

Мета роботи полягає у дослідженні підходів до управління природоохоронними проектами в Україні, комплексному аналізі грантового

фінансування як інструменту реалізації природоохоронної діяльності та оцінці особливостей міжнародної співпраці у цій сфері.

Завдання роботи:

1. Розглянути правове регулювання природоохоронної діяльності.
2. Розкрити сутність природоохоронних проектів.
3. Систематизувати теоретичні підходи та практичні аспекти природоохоронних проектів.
4. Дослідити сутність і стратегії грантрайтингу у довкіллєвій сфері.
5. Розглянути структуру та вимоги до підготовки грантових заявок.
6. Розглянути приклади грантових можливостей для України.
7. Проаналізувати механізми транскордонної співпраці на прикладі збереження букових пралісів.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), спеціалізовані (картографічний аналіз, аналіз космічних матеріалів, порівняння міжнародних практик).

Структура роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (49 найменувань). Основний зміст роботи викладено на 51 сторінці.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИРОДООХОРОННИХ ПРОЕКТІВ ТА ГРАНТРАЙТИНГУ

1.1 Правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні: аналіз законодавчої бази та міжнародних зобов'язань

Правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні базується на багатогранній системі принципів, нормативно-правових актів і міжнародних зобов'язань, що формують підґрунтя державної екологічної політики та визначають механізми її реалізації.

Як підкреслює А.Д. Залєвська-Шишак [1], екологічна політика України складається з двох ключових складових: пасивної, орієнтованої на стримування негативних впливів за допомогою адміністративних інструментів (екологічних норм, дозволів, штрафів), та активної, спрямованої на реалізацію екологічного моніторингу, поступове зниження антропогенного навантаження через підвищення екологічної культури та свідомості населення. Ці підходи взаємно доповнюють один одного, утворюючи єдину інтегровану систему заходів у сфері охорони довкілля.

Водночас, як зазначає О.О. Муковоз [2], екологічна політика України є міждисциплінарною за своєю природою, оскільки базується на синтезі знань з природничих, соціальних, економічних, екологічних і технічних наук. Такий підхід дозволяє поєднувати екологічні, економічні та соціальні інтереси суспільства, забезпечуючи комплексне розв'язання екологічних проблем із урахуванням як ступеня антропогенного навантаження на довкілля, так і сукупного впливу на нього негативних чинників.

Основою правового регулювання є ключові принципи, закріплені у статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей перелік включає 16 пунктів, серед яких основоположними є: пріоритетність вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного середовища для життя; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища; використання та

відтворення відновлюваних природних ресурсів; широке впровадження новітніх технологій; збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об’єктів і комплексів; науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі міждисциплінарних знань та прогнозування стану довкілля; обов’язковість оцінки впливу на навколишнє середовище; компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки тощо [3].

О.О. Муковоз [2] зазначає, що правове регулювання охорони довкілля в Україні ґрунтується також на низці інших спеціальних принципів, які підвищують ефективність екологічної політики та сприяють збереженню природних ресурсів (табл. 1.1.).

Таблиця. 1.1. Принципи ефективності екологічної політики (складено на основі [2])

№	Принцип	Сутність принципу
1	Принцип сталого розвитку	Забезпечення збалансованого використання ресурсів з урахуванням інтересів нинішніх і майбутніх поколінь
2	Принцип превентивності	Запобігання шкідливим впливам ще до їх виникнення через впровадження екологічних стандартів
3	Принцип платності природокористування	Використання природних ресурсів на платній основі, що стимулює їх раціональне використання
4	Принцип відшкодування шкоди	Компенсація збитків, завданих довкіллю
5	Принцип громадської участі	Залучення громадськості до прийняття рішень, забезпечення доступу до екологічної інформації
6	Принцип міжнародного співробітництва	співпраця з іншими державами та міжнародними організаціями для вирішення глобальних екологічних проблем

Нормативно-правове забезпечення сфери охорони довкілля в Україні включає низку ключових актів: Конституцію України, яка гарантує право

кожного на безпечне для життя і здоров’я довкілля; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» як основоположний документ; а також Закони України «Про оцінку впливу на довкілля», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про відходи», «Про тваринний світ» і профільні кодекси (Водний, Земельний, Лісовий, Кодекс України про надра) [1, 2]. Ці нормативні акти регулюють правовідносини у сферах охорони вод, земель, лісів, надр, атмосферного повітря, поводження з відходами, а також забезпечують збереження біорізноманіття.

Крім національного законодавства, правове регулювання охорони довкілля в Україні тісно пов’язане з міжнародними правовими зобов’язаннями. Україна є стороною таких міжнародних угод, як Конвенція про біологічне різноманіття, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Кіотський протокол, Паризька угода, Віденська конвенція і Монреальський протокол щодо захисту озонового шару, Конвенція про транскордонні водотоки, Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням. Участь України в цих угодах вимагає адаптації національного законодавства до міжнародних екологічних стандартів і впровадження принципів сталого розвитку [2].

Особливий аспект правового регулювання становить захист довкілля в умовах воєнного стану. Збройний конфлікт в Україні призводить до численних екологічних загроз: руйнування промислових об’єктів, мінування територій, лісові пожежі, забруднення водних ресурсів, використання екологічно небезпечних боєприпасів. У таких умовах традиційні механізми захисту довкілля часто не спрацьовують, що потребує залучення міжнародно-правових інструментів. До них належать Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи 1977 року, які забороняють методи ведення війни, що завдають серйозної шкоди довкіллю; Римський статут Міжнародного кримінального суду, що визнає атаки на довкілля воєнними злочинами; а також резолюції ООН (UNEP/EA.2/Res.15, 2016; резолюція 2017 р.), що підкреслюють необхідність захисту екосистем у зонах конфліктів [4].

Ці міжнародні документи формують основу міжнародно-правової відповідальності та покладають на держави, зокрема Україну, обов'язок забезпечувати захист навколишнього середовища навіть під час збройних конфліктів. Українське законодавство, своєю чергою, поступово адаптується до умов війни, інтегруючи положення міжнародного права, передбачаючи заходи з відновлення екосистем, запобігання екологічним злочинам і притягнення винних до відповідальності [4]. Структуру правового регулювання природоохоронної діяльності в Україні представлено на рис. 1.1.

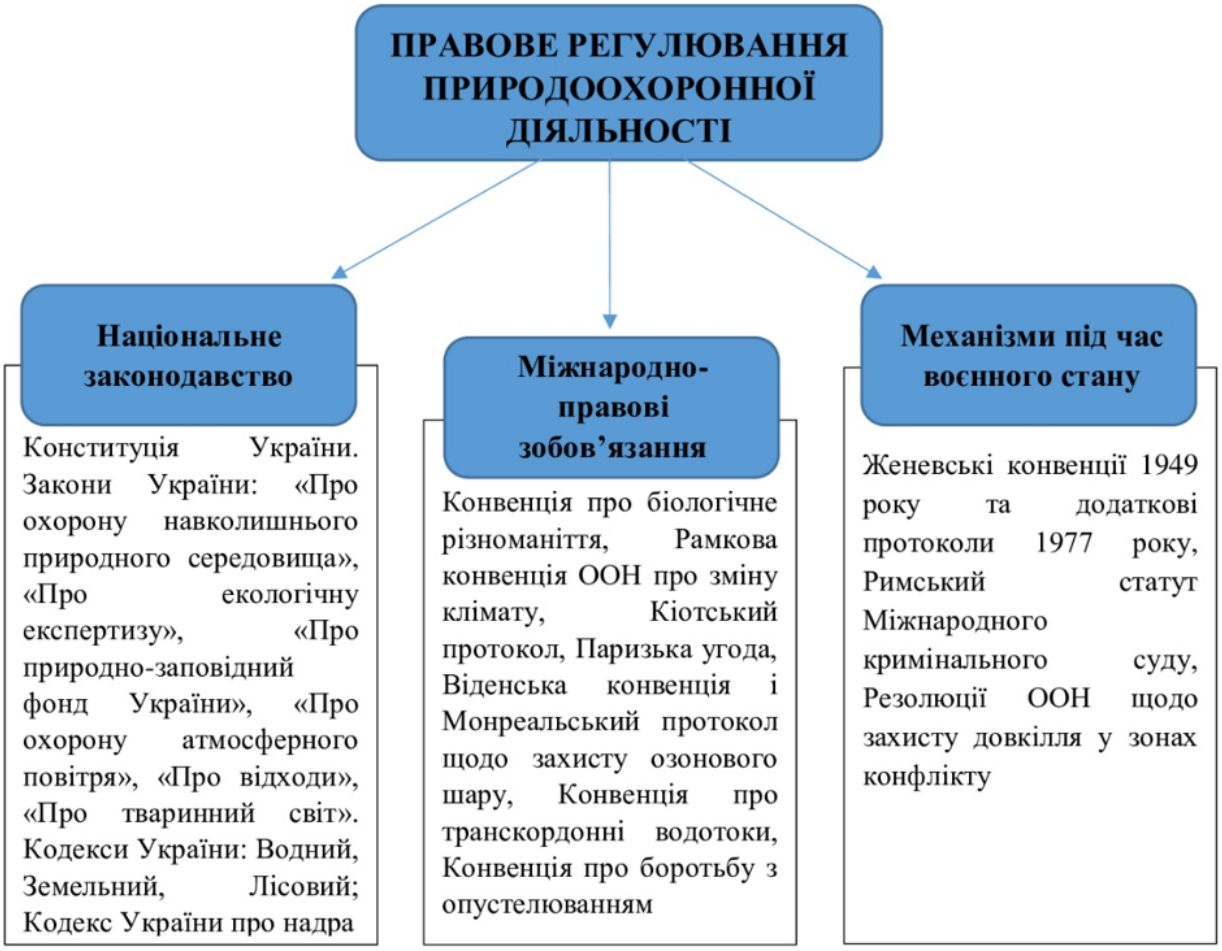

Рис. 1.1. Структура правового регулювання природоохоронної діяльності в Україні (складено за даними [1; 2; 4])

Крім того, важливим елементом правового регулювання є застосування економічних механізмів, зокрема впровадження екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання водних, лісових ресурсів, надр. Такі

інструменти не лише стимулюють раціональне використання природних ресурсів, але й забезпечують фінансування природоохоронних заходів та підвищують відповідальність суб'єктів господарювання за негативний вплив на довкілля [1].

Таким чином, правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні є багаторівневою та багатокомпонентною системою, що об'єднує національне законодавство, міжнародно-правові зобов'язання, основоположні принципи, а також спеціальні механізми для умов воєнного стану. Такий підхід забезпечує комплексність охорони довкілля, сприяє адаптації законодавства до сучасних викликів та інтеграції України у глобальну екологічну політику. Такий підхід забезпечує системність та ефективність охорони довкілля, сприяє адаптації національного законодавства до сучасних екологічних і соціально-економічних викликів, а також стимулює інтеграцію України у міжнародну екологічну політику та правове поле.

1.2 Управління природоохоронними проектами: принципи, стандарти, підходи

Природоохоронні проекти відіграють важливу роль серед заходів, спрямованих на охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів і зменшення негативного впливу людської діяльності. Теоретичні засади їхньої реалізації включають визначення поняття проекту, принципів управління, стандартів екологічного менеджменту, а також класифікаційних підходів до типів проектів.

У науковій літературі проект розглядається як комплекс взаємопов'язаних завдань і дій, розподілених у часі, що мають спільну мету, передбачають певний задум, засоби його реалізації, послідовність виконання та очікувані результати. Проект також може бути оформлений як окремий документ або пакет документів [5]. Це підкреслює системність і комплексність проектної діяльності, що є особливо важливим для природоохоронної сфери, де потрібен міждисциплінарний підхід і залучення багатьох сторін.

Особливістю екологічних проектів є їхня спрямованість на запобігання, зменшення чи усунення негативного антропогенного впливу на довкілля, а також на збереження, поліпшення й раціональне використання природних ресурсів [6]. Управління такими проектами нерозривно пов'язане з постійним удосконаленням якості навколишнього середовища — процесом, який неможливо підробити чи імітувати. Важливою рисою таких проектів є створення довіри між усіма зацікавленими сторонами, що забезпечує їхню перевагу над традиційними управлінськими підходами [6]. Саме ця взаємодовіра й прозорість процесів можуть підвищити рівень суспільної підтримки екологічних ініціатив.

Управління реалізацією екологічних проектів ґрунтується на низці важливих принципів. Зокрема, до основних належать пріоритетність, цілеспрямованість, безпечність, системність, комплексність і забезпечення ефективного використання ресурсів [6] (рис. 1.2). Використання цих принципів сприяє ефективному впровадженню проектних заходів і підвищенню результативності екологічної діяльності.

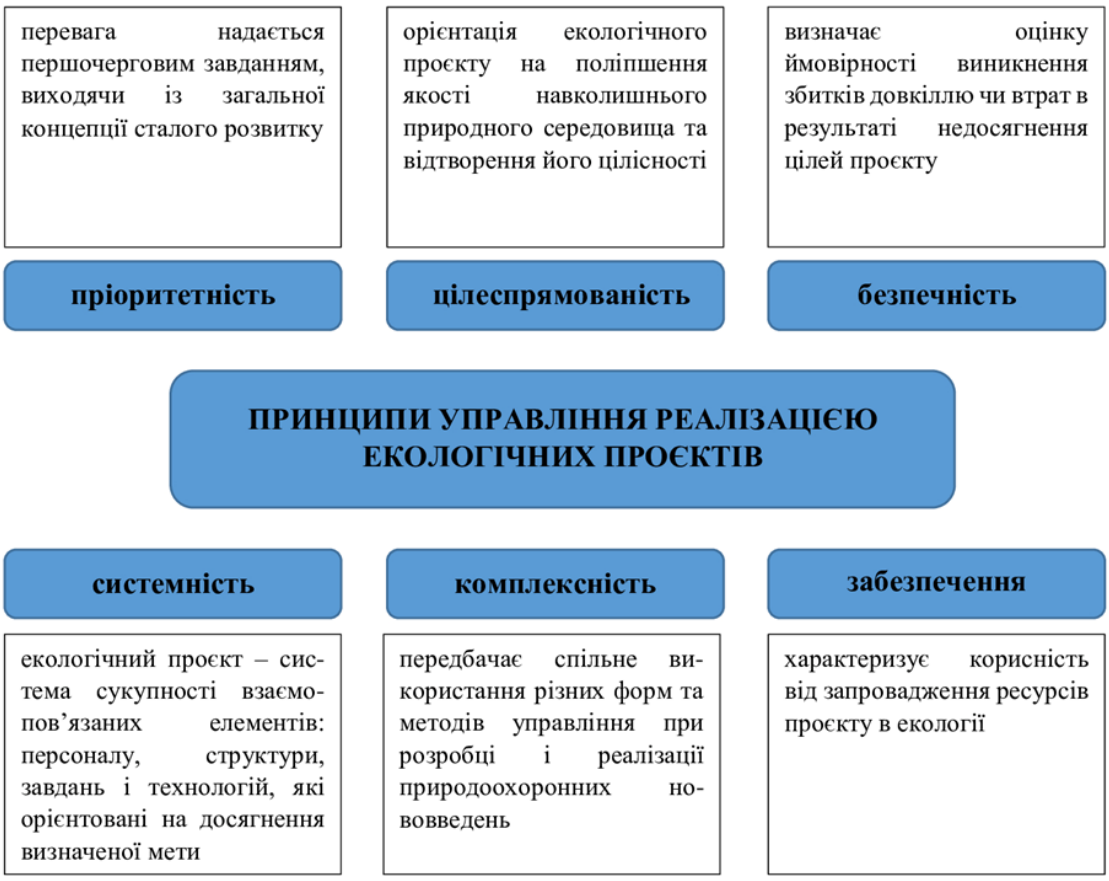

Рис. 1.2. Принципи управління реалізацією екологічних проектів (складено за даними [6])

Залежно від контексту управління, можуть застосовуватися різні підходи: системний, процесний та ситуаційний. Ці підходи дають змогу адаптувати управлінські рішення до змінних умов, що є критично важливим у сфері охорони довкілля. Методи управління включають адміністративні, економічні та соціально-психологічні інструменти [6], що дозволяє враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники у процесі прийняття рішень.

Важливо також, щоб управління екологічними проектами забезпечувало оптимальний баланс між екологічними та економічними показниками, адже саме цей баланс є необхідною умовою досягнення сталого розвитку [6].

Ефективність реалізації екологічних проектів значною мірою залежить від застосування стандартів екологічного управління. Стандарти — це документи, затверджені уповноваженими органами, які встановлюють правила або характеристики продуктів, процесів і послуг, дотримання яких не є обов'язковим [7]. У сфері охорони довкілля ключове значення мають стандарти серії ISO 14000, що забезпечують системний підхід до аналізу й удосконалення екологічних показників діяльності організацій [7].

Хоч ці стандарти мають рекомендаційний характер, вони містять практичні інструменти для створення ефективної системи екологічного управління та розвитку ініціативного екологічного аудиту. Вони охоплюють питання розроблення й упровадження систем управління, оцінювання життєвого циклу, екологічного контролю й оцінки, комунікацій, екологічних декларацій і маркування, а також управління парниковими газами [7].

Головна мета впровадження стандартів ISO 14000 полягає у створенні єдиних рекомендацій для країн світу, що спираються на найкращі практики існуючих регіональних або національних систем екологічного управління [7]. Наприклад, ISO 14001 встановлює вимоги до системи екологічного управління, яку можуть використовувати організації для підвищення екологічної ефективності та досягнення балансу між захистом довкілля й соціально-економічними потребами [7]. Для більш глибокого впровадження екологічного управління стандарт ISO 14004 надає додаткові рекомендації й роз'яснення, тоді

як ISO 14005 орієнтований на підтримку малих і середніх підприємств через поетапне запровадження систем екологічного управління й інтеграцію оцінювання екологічної ефективності [7].

Усі товари й послуги протягом усього життєвого циклу — від видобутку сировини до утилізації — справляють вплив на довкілля, що може відрізнятися масштабами, тривалістю та рівнем (локальним, регіональним, глобальним). Саме тому стандарти серії ISO 14000 спрямовані на інтеграцію екологічних аспектів у продукцію [7]. Зокрема, стандарт ISO 14006 розроблено для екологічного проектування продукції з метою мінімізації негативного впливу протягом її життєвого циклу, тоді як ISO 14045 установлює принципи й вимоги щодо оцінювання екологічної ефективності виробничих систем. Додатково, ISO/TR 14062 описує способи інтеграції екологічних аспектів у проектування й розроблення продукції [7].

1.3 Класифікація природоохоронних проектів: теоретичні підходи та практичні аспекти

Класифікація природоохоронних проектів є важливою складовою теоретичних засад їхнього управління, адже саме вона дозволяє систематизувати різноманітні ініціативи за метою, змістовним наповненням та джерелами фінансування.

Згідно з існуючими підходами, природоохоронні проекти умовно поділяють на дві основні категорії: комерційні (інвестиційні) та некомерційні (соціальні, наукові, освітні, просвітницькі) [7]. Відповідно до представленої схеми (рис. 1.3), природоохоронні проекти й програми формують багатогранну систему, що об’єднує обидва напрями діяльності.

Некомерційні проекти мають на меті формування екологічної свідомості, розвиток науки та освіти. До їхнього змісту входять наукові дослідження, навчальні програми, просвітницькі кампанії, а також інші ініціативи, спрямовані

на підвищення обізнаності населення щодо проблем навколишнього середовища та пошуку науково обґрунтованих рішень для його захисту.

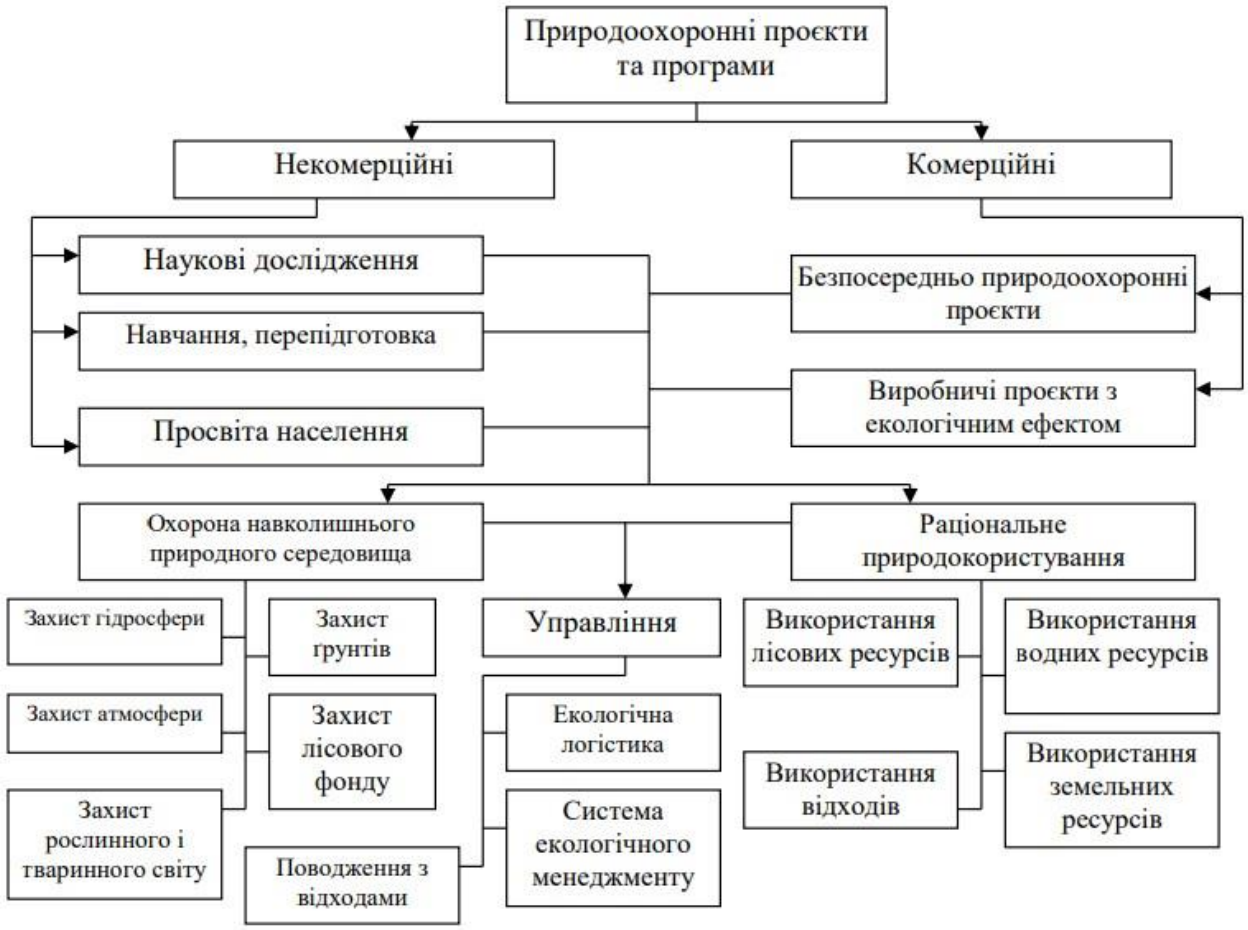

Рис. 1.3. Класифікація природоохоронних проектів і програм

Комерційні проекти, у свою чергу, поєднують економічні інтереси з екологічними завданнями, реалізуючи природоохоронні заходи або виробничі ініціативи, що мають екологічний ефект. Вони спрямовані на забезпечення економічної вигоди поряд із досягненням екологічних результатів, що є важливою складовою концепції сталого розвитку.

Аналіз схеми свідчить, що, незважаючи на відмінності у вихідних завданнях, обидва напрями діяльності в результаті сходяться у спільних цілях. Як комерційні, так і некомерційні ініціативи спрямовані на охорону навколишнього природного середовища, захист гідросфери, атмосфери, ґрунтів, лісових екосистем, флори та фауни. Також вони передбачають впровадження

ефективних управлінських інструментів, серед яких екологічна логістика та системи екологічного менеджменту. Обидва напрями передбачають раціональне використання природних ресурсів, включаючи лісові, водні та земельні ресурси, а також застосування сучасних систем поводження з відходами.

Представлена класифікація підкреслює, що, попри різні підходи на початкових етапах, комерційні та некомерційні проекти об'єднані спільними завданнями у сфері охорони довкілля. Ефективний захист природи потребує комплексного підходу, у межах якого наука, освіта, управління та виробництво взаємодіють як єдина система для збереження природних ресурсів та їхнього раціонального використання на користь нинішнього й майбутніх поколінь. Ця класифікація також створює основу для вибору оптимальних управлінських стратегій, підходів і фінансових механізмів, що дозволяє адаптувати управління до особливостей конкретного проекту. Важливим критерієм класифікації природоохоронних проектів є їхня орієнтація на конкретні об'єкти охорони довкілля.

Згідно з положеннями Закону України «Про природно-заповідний фонд України», до природно-заповідного фонду (ПЗФ) входять одинадцять категорій територій та об'єктів, що забезпечують різні форми збереження природної спадщини [8]. До природних територій та об'єктів належать природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи та заповідні урочища. До штучно створених об'єктів відносять ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Ці категорії охоплюють об'єкти, що мають не лише екологічну, а й наукову, естетичну та рекреаційну цінність. У межах природно-заповідного фонду реалізуються численні природоохоронні проекти, спрямовані як на захист окремих територій, так і на збереження конкретних видів флори та фауни, рідкісних або ендемічних видів, а також унікальних екосистем, водних об'єктів, геологічних формацій.

Особливе місце серед природоохоронних проектів посідають ініціативи, спрямовані на збереження біорізноманіття, що передбачають захист рідкісних і

зникаючих видів рослин і тварин, а також їхніх природних середовищ існування. Реалізація таких проектів часто здійснюється через створення нових об'єктів ПЗФ, зокрема заповідників, національних природних парків, заказників [9]. Зазначені проекти відіграють критичну роль у підтриманні стабільності екосистем і запобіганні втратам біологічного різноманіття. Коротким, але показовим прикладом є проект «Збереження високоцінних пралісів та старовікових лісів у вибраних національних парках в Українських Карпатах», який, окрім захисту лісів від незаконних вирубок, тимчасово фінансує операційну діяльність природоохоронних територій, а в перспективі передбачає розвиток систем моніторингу біорізноманіття та підтримку місцевих громад [10].

Окремий напрям природоохоронної діяльності становлять водні природоохоронні проекти, спрямовані на охорону й відновлення водних ресурсів, зокрема річок, озер, водно-болотних угідь. У межах цих проектів здійснюються роботи з очищення водойм, ренатуралізації річок, відновлення водно-болотних екосистем, обводнення та збереження торфовищ, що виконують функції природних фільтрів і гідрологічних буферів. Необхідність таких заходів підкреслюється у звітах Всесвітнього фонду природи (WWF), де зазначається їхній вплив на забезпечення екологічного балансу водних екосистем [11].

Вагоме значення мають також природоохоронні проекти, спрямовані на охорону ґрунтів, що передбачають боротьбу з деградацією, ерозією, засоленням і забрудненням земель. В Україні реалізація таких ініціатив відбувається як на національному, так і на міжнародному рівнях. Серед них вирізняється проект «Інтегроване управління природними ресурсами деградованих земель», що впроваджується під егідою ФАО і охоплює лісостепові та степові регіони країни, передбачаючи розроблення планів інтегрованого управління природними ресурсами [12]. До інших прикладів належать проекти біоремедіації, які застосовують біопрепарати для очищення ґрунтів від нафтопродуктів і важких металів, що є особливо актуальним для регіонів, постраждалих від воєнних дій [13].

Важливим напрямом природоохоронної діяльності є агрохімічне обстеження ґрунтів, яке проводить Державна установа «Інститут охорони ґрунтів України». У межах таких проектів визначають кислотність (pH), суму увібраних основ, вміст органічної речовини, нітратного й аміачного азоту, рухомі форми фосфору, калію, натрію, хлориди, сульфати, засоленість, карбонати, мікроелементи [14].

Окремий сегмент природоохоронної діяльності становлять лісові природоохоронні проекти, спрямовані на захист і відновлення лісових масивів, зокрема старовікових та рідкісних лісових екосистем. Ці ініціативи включають боротьбу з незаконними вирубками, заходи лісовідновлення, упровадження принципів сталого лісокористування [15]. Згідно з доповідями ФАО та результатами досліджень Sabatini і Watson, масштабне відновлення лісів є критично важливим для стабілізації клімату, регуляції водного балансу та збереження біорізноманіття [16].

У сучасних природоохоронних проектах важливою тенденцією останніх років стало впровадження природоорієнтованих рішень (nature-based solutions) — підходів, що використовують потенціал природи для розв'язання екологічних, соціальних та економічних проблем. Ці рішення поєднують екологічну ефективність з економічною доцільністю, одночасно сприяючи збереженню біорізноманіття, покращенню якості води та ґрунтів, захисту від повеней і пом'якшенню наслідків зміни клімату**.**

Відповідно до «Каталогу природоорієнтованих рішень» [17], такі проекти охоплюють широкий спектр напрямів**:** відновлені заплави річок, зелені дахи та стіни, дощові садки й канави, зелені парковки, міські водно-болотні угіддя, екологічні коридори, міські сади, кишенькові парки, живоплоти, проникні поверхні, простори біорізноманіття, зелені вуличні меблі тощо. Кожне рішення має свої унікальні риси, прямі та додаткові переваги.

Наприклад, дощові садки не лише зменшують навантаження на зливову каналізацію, а й сприяють фільтрації забруднень. Вони складаються з вологолюбних, стійких до тривалих періодів спеки багаторічних рослин,

висаджених у спеціально облаштовану дренажну систему. Такі насадження затримують, накопичують та повертають дощову воду в екосистему, запобігаючи підтопленню території під час інтенсивних опадів. У звичайний час вони функціонують як заглиблені клумби, а під час злив виконують основну роль — збір і утримання надлишкової води [18].

Цей підхід знайшов застосування і в українських містах. Прикладом є дощовий садок на Воскресенці в Києві, створений для управління стоками та підвищення стійкості до змін клімату. Він також покращує мікроклімат і формує комфортний зелений простір для мешканців [18].

Рис. 1.4. Дощовий садок на житловому масиві Воскресенка в Києві [18]

Ще одним прикладом природоорієнтованого проекту є зелений дах — спеціально облаштована покрівля, частково або повністю засаджена рослинами. Залежно від товщини шару субстрату, у якому ростуть рослини, зелені дахи поділяють на екстенсивні та інтенсивні. Екстенсивні зелені дахи мають тонкий рослинний шар із низькорослих трав, мохів та лишайників, потребують мінімального догляду. Інтенсивні ж дозволяють створювати більш складні системи, що включають кущі, високі рослини та навіть дерева [17].

Зелений дах торговельно-розважального центру «Каскад Плаза» у Дніпрі є показовим прикладом природоорієнтованого проекту. Спочатку його планували реалізувати за традиційною технологією з насипами товщиною 3–4 метри, що потребувало значних витрат і створювало ризики накопичення органічних залишків, розвитку хвороб ґрунту та неприємних запахів на глибині 1,5–2 м. Компанія ZinCo запропонувала сучасну альтернативу — легкий органічний субстрат завтовшки близько 1 метра, що зменшило навантаження на конструкцію, скоротило витрати, підвищило енергоефективність і забезпечило додаткову теплоізоляцію. У підсумку було прийнято рішення реалізувати проект саме за цією технологією (рис. 1.5) [19].

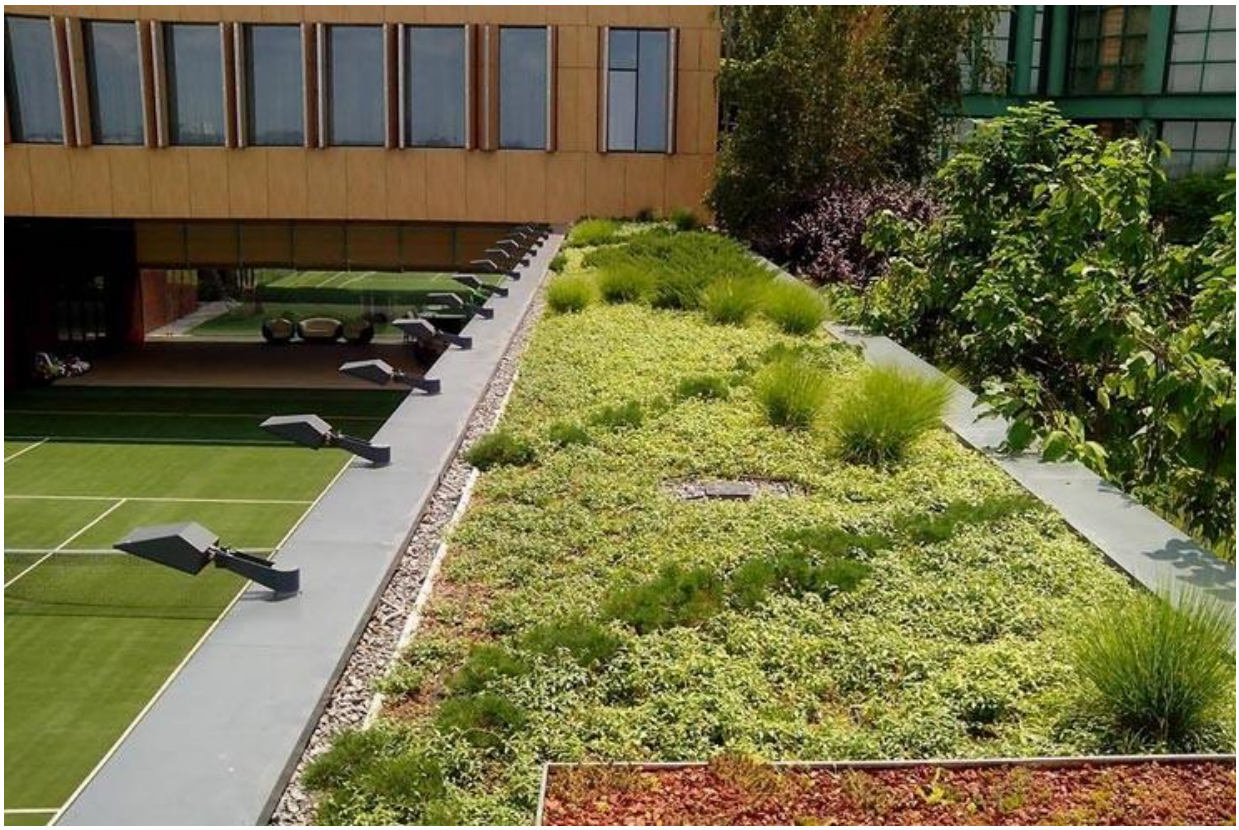

Рис. 1.5. Зелений дах торговельно-розважального центру «Каскад Плаза» у Дніпрі [19]

Проаналізувавши вищезгадане, можна зробити висновок, що природоохоронні проекти охоплюють широкий спектр напрямів: від захисту й збереження біорізноманіття до охорони водних ресурсів, ґрунтів і лісів, відновлення деградованих екосистем, запобігання ерозії, зменшення

забруднення навколишнього середовища, розвитку екологічної освіти та просвітництва. Важливе місце серед них посідають природоорієнтовані рішення як сучасний підхід, що поєднує екологічну, соціальну та економічну ефективність.

Висновки

Правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні ґрунтується на багатогранній системі принципів, нормативно-правових актів і міжнародних зобов'язань, що формують підґрунтя державної екологічної політики. Вона поєднує пасивний (контролюючий) і активний (управлінський) підходи, що разом забезпечують комплексне регулювання охорони довкілля.

Управління природоохоронними проектами базується на комплексі принципів (пріоритетності, цілеспрямованості, безпечності, системності, ефективності). Використання міжнародних стандартів, зокрема серії ISO 14000, підвищує екологічну ефективність і забезпечує впровадження екологічного менеджменту на практиці.

Класифікація природоохоронних проектів полягає у виокремленні комерційних та некомерційних проектів, які, незважаючи на різницю у завданнях, мають спільну мету — охорону навколишнього природного середовища. Особливе місце займають проекти, спрямовані на збереження біорізноманіття, захист водних ресурсів, ґрунтів, лісів та відновлення деградованих екосистем.

Важливим сучасним напрямом є впровадження природоорієнтованих рішень (nature-based solutions), що використовують потенціал природи для вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем. Ці проекти включають зелені дахи, дощові садки, екокоридори, водно-болотні угіддя та інші заходи, які поєднують екологічну ефективність, економічну доцільність і соціальні переваги.

2 АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ПРОЕКТІВ

2.1 Сутність грантрайтингу та його роль у фінансуванні природоохоронних ініціатив

Грантрайтинг розглядається як комплексна діяльність, що поєднує написання проектних заявок з метою залучення безповоротного фінансування. Це не лише процес створення заявки, а й мистецтво комунікації, аналітики, стратегічного планування, управління ризиками, маркетингу, зв'язків із громадськістю, ділового спілкування та документообігу. Основна мета грантрайтингу полягає в переконанні грантодавця, що запропонований проект є актуальним, конкурентоспроможним та здійсненним, а команда здатна ефективно його реалізувати [20].

Отримання грантів виступає важливим джерелом ресурсів для впровадження різноманітних програм, зокрема в екологічній сфері. Водночас ефективність залучення фінансування безпосередньо залежить від стратегії грантрайтингу [21]. Ключові методи, що сприяють підвищенню результативності, наведені у табл. 2.1.

Проект у контексті грантрайтингу розглядається як комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення визначених цілей у встановлений термін із залученням передбачених ресурсів. Його відмінними ознаками є чітка цілеспрямованість, обмеженість у часі, унікальність, високий рівень складності, що зумовлює необхідність координації дій, а також потреба у фінансових, людських, матеріальних та інших ресурсах [20].

При оцінюванні проектних заявок ключовими критеріями виступають актуальність проблеми, логічність і зрозумілість викладу, реалістичність, доцільність і економічність витрат, досяжність, соціальна значущість, стабільність очікуваних результатів. Для природоохоронних ініціатив важливо окремо обґрунтувати екологічну ефективність, соціальну користь та економічну доцільність запропонованих заходів [20].

Таблиця 2.1 Ключові методи підвищення ефективності грантрайтингу для фінансування проектів (складено за даними [21])

№	Назва методу	Сутність методу
1	**Аналіз потенційних донорів**	Здійснення ґрунтовного дослідження фондів, організацій чи установ, які відповідають цілям проекту. Ретельне ознайомлення з їхніми критеріями відбору, пріоритетами та вже підтриманими ініціативами допомагає визначити відповідність заявки їхнім вимогам
2	**Розробку якісної проектної заявки**	Створення структурованого, чіткого і переконливого документу, що висвітлює цілі, завдання, стратегії реалізації, бюджет, календарний план, а також механізми моніторингу та оцінювання результатів
3	**Формування партнерських зв'язків**	Співпраця з іншими організаціями, громадами або державними установами посилює заявку, розширює ресурсну базу та підвищує потенціал проекту
4	**Системний підхід до пошуку грантів**	Ефективний пошук потребує постійного моніторингу джерел фінансування, вивчення успішного досвіду інших організацій, а також стратегічного планування участі в конкурсах

Підготовка проектної заявки передбачає дотримання усталеної структури, що включає титульну сторінку, резюме, вступ, опис проблеми, визначення мети та завдань, методи, характеристику цільової аудиторії, припущення, очікувані результати, систему оцінювання, життєздатність проекту, план реалізації, звітність, бюджет і додатки. Кожен елемент має бути чітко опрацьованим, щоб створити цілісне та переконливе враження [20].

Важливо підкреслити, що управління проектом після отримання гранту є невід'ємною складовою успішної реалізації ініціативи. Управління передбачає координацію команди та ресурсів за допомогою спеціалізованих методів, що забезпечують досягнення поставлених цілей [22].

Сучасні стандарти управління проектами, зокрема PMBoK (Project Management Body of Knowledge) та PRINCE2 (Project IN Controlled Environment), формують комплексний підхід до керування проектними процесами. PMBoK охоплює десять напрямів управління: інтеграцією, змістом, термінами, вартістю, якістю, людськими ресурсами, комунікаціями, ризиками, поставками та зацікавленими сторонами, що забезпечує системний контроль усіх аспектів проекту. Водночас PRINCE2 надає структуровану методологію з чіткими правилами, ролями й етапами управління [22].

Особливу увагу в управлінні проектами приділяють управлінню ризиками. Методологія PRINCE2 передбачає три етапи цього процесу: ідентифікацію, оцінювання та контроль ризиків. На етапі ідентифікації визначають потенційні загрози, оцінювання включає аналіз ймовірності та впливу ризику, а контроль передбачає призначення відповідальних осіб і визначення заходів реагування. Додатково для аналізу зовнішніх факторів застосовується метод PESTLE, що враховує політичні, економічні, соціальні, технологічні, правові та екологічні чинники, які можуть впливати на проект [22].

Варто зазначити, що PMBoK не регламентує конкретних процедур, натомість визначає перелік знань, необхідних для управління проектами, залишаючи свободу адаптації. На відміну від нього, PRINCE2 є більш формалізованою методологією, що детально описує послідовність дій, відповідальність учасників і правила управління проектом.

Сьогодні грантрайтинг розвивається як самостійна галузь знань — грантознавство, що формується в контексті становлення грантової екосистеми України. Ця дисципліна охоплює знання про донорів, грантові програми, механізми подання та оцінки заявок, управління фінансуванням, моніторинг, звітність та оцінку ефективності проектів [23].

2.2 Особливості підготовки та структурування грантових заявок для природоохоронних проектів

Підготовка грантової заявки є надзвичайно важливим етапом залучення фінансування для природоохоронних ініціатив. Цей процес вимагає не лише дотримання формальних вимог грантодавців, але й глибокого розуміння специфіки екологічної тематики, врахування актуальних екологічних проблем і обґрунтування довгострокових результатів проекту. Для досягнення успіху в залученні фінансової підтримки необхідно володіти кількома ключовими компетенціями: орієнтуватися в процедурі подання заявок, уміти знаходити відповідні джерела фінансування, проводити їх аналіз, а також складати заявку таким чином, щоб переконати грантодавця інвестувати саме у вашу ініціативу [20].

Варто наголосити, що написання грантової заявки для природоохоронного проекту потребує врахування низки критеріїв оцінювання, зокрема: актуальності проблеми, чіткості та логічності викладу, реалістичності, доцільності запропонованого рішення, обґрунтованості бюджету, досяжності цілей, соціальної значущості й стабільності очікуваних результатів. Для екологічних проектів особлива увага приділяється довгостроковому екологічному ефекту, потенціалу впливу на стан довкілля та сталій реалізації ініціативи [20].

Згідно з рекомендаціями [20], існує усталений формат написання проектної заявки, який забезпечує включення всіх необхідних компонентів: титульний аркуш, резюме проекту, вступ, опис проблеми, визначення мети й завдань, опис методів, характеристика цільової аудиторії, припущення, очікувані результати, система оцінювання, обґрунтування життєздатності проекту, план реалізації, звітність, бюджет та додатки (табл. 2.2).

Кожен розділ заявки має бути логічно пов’язаним, чітко структурованим і викладеним професійною мовою. Як зазначено в посібнику, «починаючи роботу над проектом, варто скласти покроковий план підготовки заявки. Слід послідовно переходити від одного елемента до іншого, опрацьовуючи кожен компонент, щоб заявка справляла цілісне та переконливе враження» [20]. Це

твердження підкреслює важливість системного підходу, уваги до деталей і контролю якості кожної частини заявки.

Таблиця 2.2. Структура грантової заявки для природоохоронного проекту

(складено за даними [20].)

№	Компонент заявки	Короткий опис
1	Титульний аркуш	Візитна картка проекту: назва, організація, партнери, керівник, контакти, географія, строк, бюджет
2	Резюме проекту	Коротко: хто, що, де, коли, чому, як. Максимально чітко і привабливо
3	Вступ	Опис організації, її місії, досвіду, ресурсів, здатності реалізувати проект
4	Проблема	Чому існує проблема, кого зачіпає, чому важливо вирішити зараз. Підкріплена фактами
5	Мета і завдання	Мета – загальний результат. Завдання – конкретні, вимірювані, реалістичні кроки
6	Методи	Методи, заходи, підходи для досягнення завдань, логічність і досяжність
7	Аудиторія	Опис цільових груп, їх потреб, характеристик, кількості
8	Припущення	Фактори ризику, зовнішні умови, що враховані, але не контролюються командою
9	Очікувані результати	Конкретні зміни після проекту: кількісні чи якісні показники
10	Оцінювання	Як оцінюється успішність, критерії, хто і як перевірятиме
11	Життєздатність проекту	Як проект діятиме після фінансування, плани залучення ресурсів, партнерів
12	План реалізації	Графік діяльності: етапи, терміни, відповідальні особи
13	Звітність	Як, коли і в якій формі подаються звіти перед донором
14	Бюджет	Витрати: скільки, на що, джерела фінансування, власний внесок

№	Компонент заявки	Короткий опис
15	Додатки	Документи, що підтверджують заявку: листи, сертифікати, схеми

Власний досвід підготовки екологічних проектів підтверджує, що структура заявки не є лише формальною вимогою — вона виступає інструментом комунікації з донором, способом аргументовано донести ідею, продемонструвати її актуальність і переконати у спроможності команди досягти поставлених цілей. Зокрема, в екологічних заявках доцільно додатково обґрунтовувати очікуваний екологічний ефект за допомогою даних моніторингу, посилання на наукові дослідження та приклади успішних кейсів.

Підготовка та структурування грантової заявки для природоохоронного проекту є комплексним, багатоетапним процесом, що поєднує аналітичну роботу, стратегічне планування, адаптацію до специфічних вимог донорів, формулювання чітких цілей і завдань, розробку реалістичного бюджету та механізмів оцінювання результатів. Від якості цього процесу залежить не лише можливість залучення фінансування, а й перспективи ефективного впровадження заходів і досягнення довгострокового позитивного впливу на довкілля.

2.3 Огляд основних грантових можливостей для України у сфері охорони довкілля

Залучення грантового фінансування в екологічну сферу сьогодні набуває особливої ваги, адже сучасні виклики у сфері охорони довкілля потребують не лише ефективних управлінських рішень, але й значних фінансових вкладень, які далеко не завжди можуть бути забезпечені з державного чи місцевих бюджетів.

У цих умовах міжнародна допомога у вигляді грантів стає важливим джерелом ресурсів, що дозволяє підтримувати екологічні ініціативи, спрямовані на збереження природного середовища, впровадження енергоефективних технологій, посилення екологічної свідомості населення та адаптацію до кліматичних змін. Як зазначає наукова література, гранти не лише виступають

механізмом фінансування, але й сприяють поширенню міжнародного досвіду, інноваційних підходів і кращих практик управління довкіллям, формуючи тим самим основу для сталого розвитку [23].

В Україні існує ціла низка міжнародних програм та організацій, які фінансують екологічні проекти. Однією з ключових міжнародних організацій у цій сфері є Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) (штаб-квартира – Нью-Йорк, США), яка спрямовує свою діяльність на досягнення Цілей сталого розвитку, серед яких захист навколишнього середовища займає особливе місце. ПРООН виступає платформою для об'єднання міжнародного досвіду, ресурсів та знань, допомагаючи країнам-партнерам інтегрувати екологічні аспекти в політику розвитку. В Україні важливим напрямом роботи ПРООН є підтримка регіонів, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, через інтеграцію екологічної проблематики у стратегії місцевого розвитку, підвищення спроможності громад до управління природними ресурсами та впровадження низьковуглецевих моделей розвитку [20].

Крім того, ПРООН реалізує Муніципальну програму врядування та сталого розвитку, яка акцентує увагу на створенні ефективних механізмів місцевого управління з активною участю громадян. Ця програма підтримує налагодження співпраці між місцевою владою, бізнесом і громадськими організаціями, сприяючи формуванню партнерських відносин, що є необхідною умовою для впровадження екологічних проектів із довготривалим ефектом [24].

Особливе місце серед джерел фінансування займає Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) (штаб-квартира – Вашингтон, США), який співпрацює з ПРООН для надання фінансової підтримки проектам, орієнтованим на підвищення енергоефективності, зменшення впливу людини на довкілля, а також розвиток партнерських відносин між владою та громадою. ГЕФ фінансує проекти, що забезпечують так звані «додаткові витрати», необхідні для того, щоб ініціатива відповідала міжнародним екологічним стандартам, роблячи її екологічно привабливою та ефективною. Одним із пріоритетів ГЕФ є підтримка процесу трансформації ринків у напрямі впровадження більш енергоефективних

технологій, зокрема у сфері освітлення та енергозбереження, що відповідає глобальним викликам боротьби зі зміною клімату [25].

Не менш важливою платформою для фінансування екологічних ініціатив в Україні є Представництво Європейського Союзу (штаб-квартира – Брюссель, Бельгія). ЄС надає фінансову допомогу для розвитку енергоефективності, удосконалення екологічного законодавства, впровадження екологічної освіти та просування принципів сталого розвитку [26]. Однією з ключових ініціатив ЄС є програма TAIEX (Technical Assistance and Information Exchange), що надає технічну допомогу у вигляді консультацій, тренінгів, навчальних візитів для країн, що інтегрують норми європейського екологічного права. Цей механізм дозволяє українським фахівцям підвищувати рівень компетенцій, переймати європейський досвід і ефективно впроваджувати реформи у сфері екології [27].

Важливим донором екологічних ініціатив виступає Уряд Федеративної Республіки Німеччина через Федеральне міністерство довкілля, охорони природи та ядерної безпеки (BMU) (штаб-квартира – Берлін, Німеччина). Це міністерство формує політику у сфері захисту довкілля та розробляє законодавчі ініціативи, спрямовані на забезпечення сталого середовища для нинішніх і майбутніх поколінь. Серед ключових напрямів діяльності – підтримка проектів у галузі енергоефективного будівництва, розвитку «зелених» технологій та вдосконалення управління природними ресурсами [28].

Важливою організацією у контексті розвитку екологічної співпраці є Регіональний екологічний центр (РЕЦ) країн Центральної та Східної Європи (штаб-квартира – Сендрел, Угорщина), який сприяє вирішенню екологічних проблем шляхом налагодження взаємодії між урядами, неурядовими організаціями, бізнес-структурами та громадянським суспільством. РЕЦ забезпечує обмін інформацією, сприяє поширенню кращих практик, а також залучає громадян до процесів прийняття рішень у сфері довкілля, підвищуючи прозорість та відкритість екологічної політики [29].

Міжнародний фонд «Відродження» також активно підтримує екологічні ініціативи в Україні. Діяльність фонду охоплює фінансування громадських

обговорень, адвокаційних кампаній, екологічної освіти, а також проектів, спрямованих на підвищення прозорості у сфері екологічного управління та розвиток демократичних механізмів залучення громадськості до ухвалення рішень [30]. Фонд сприяє розвитку відкритого суспільства, де питання екології є складовою ширшої системи прав людини та участі громадян у житті громади.

Фонд «Східна Європа» фокусується на підтримці місцевих ініціатив, спрямованих на сталий розвиток громад, зміцнення партнерства між громадськістю, бізнесом та владою, а також на просуванні «зелених» проектів. Діяльність фонду має комплексний характер, поєднуючи екологічні, економічні та соціальні складові для досягнення цілісного підходу до розвитку територій [31]. Фонд підтримує реалізацію екологічних програм через розвиток корпоративної соціальної відповідальності та громадської участі у вирішенні проблем довкілля.

Швейцарське агентство розвитку та співробітництва (SDC) також фінансує екологічні ініціативи в Україні. Серед пріоритетів діяльності цієї організації – сталий розвиток природних ресурсів, покращення екологічної інфраструктури, підтримка громадських ініціатив, спрямованих на збереження біорізноманіття та боротьбу з наслідками зміни клімату. SDC сприяє розвитку спроможності громад адаптуватися до екологічних викликів шляхом підтримки інноваційних проектів, що мають довготривалий ефект [32].

Окрему роль у розвитку екологічного сектору займає програма MATRA, започаткована Міністерством закордонних справ Нідерландів. Ця програма спрямована на підтримку демократичних трансформацій, у тому числі через розвиток екологічної сфери. MATRA підтримує невеликі місцеві ініціативи, що дозволяє на місцевому рівні впроваджувати зміни у сферах захисту довкілля, підвищення правової обізнаності, розвитку громадянського суспільства та освіти [33].

Як підкреслює наукова література, успішне залучення грантових коштів потребує високого рівня обізнаності щодо актуальних програм, здатності формувати проектні заявки відповідно до вимог донорів, а також управлінських

компетенцій для ефективної реалізації грантових проектів. Досвід міжнародної практики доводить, що важливими факторами успіху є партнерський підхід, залучення громадськості, демонстрація довготривалих результатів та відповідність ініціатив глобальним цілям сталого розвитку [20].

З метою узагальнення поданої інформації та візуалізації просторового охоплення міжнародної екологічної підтримки України, нижче представлено картосхему (рис. 2.1.), яка демонструє розташування головних офісів основних донорських організацій.

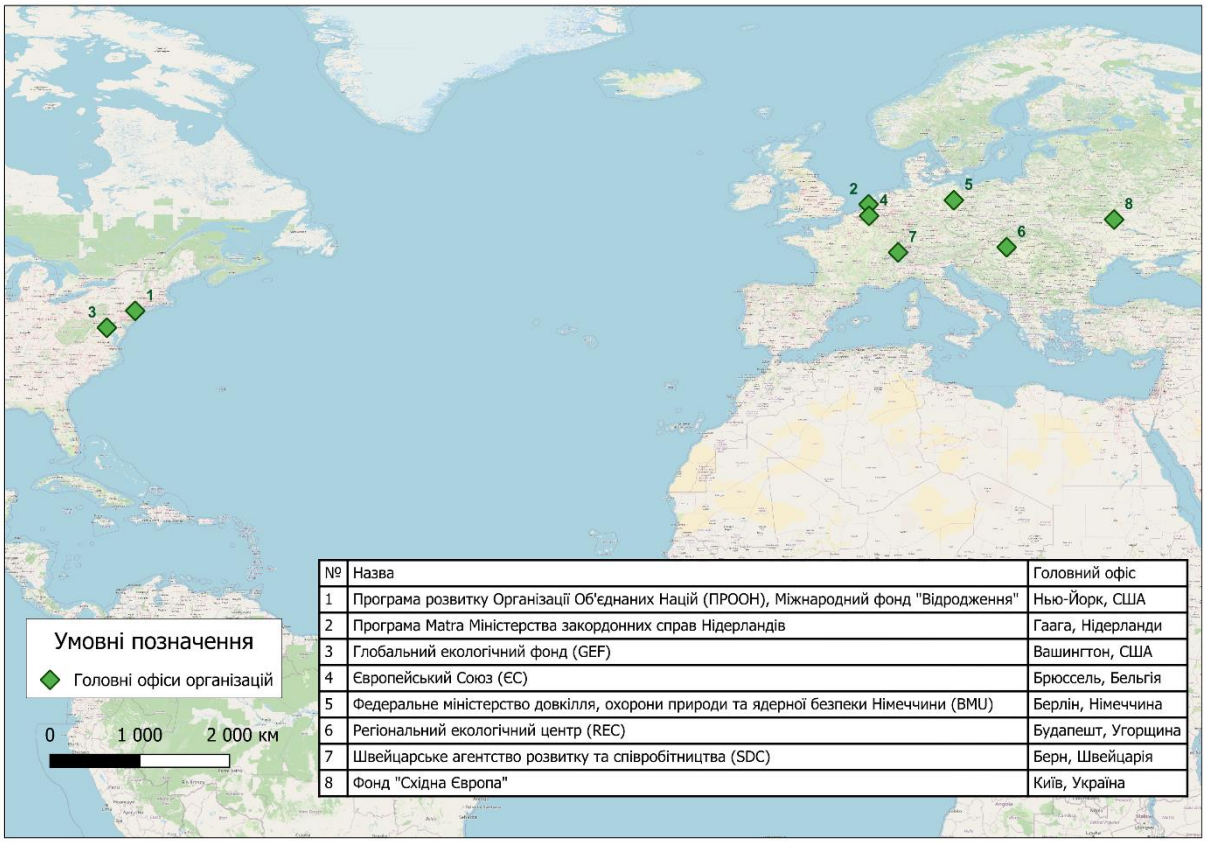

№	Назва	Головний офіс
1	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Міжнародний фонд "Відродження"	Нью-Йорк, США
2	Програма Matra Міністерства закордонних справ Нідерландів	Гаага, Нідерланди
3	Глобальний екологічний фонд (GEF)	Вашингтон, США
4	Європейський Союз (ЄС)	Брюссель, Бельгія
5	Федеральне міністерство довкілля, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини (BMU)	Берлін, Німеччина
6	Регіональний екологічний центр (REC)	Будапешт, Угорщина
7	Швейцарське агентство розвитку та співробітництва (SDC)	Берн, Швейцарія
8	Фонд "Східна Європа"	Київ, Україна

Рис. 2.1. Головні офіси міжнародних донорських організацій у сфері охорони довкілля (створено на основі [20])

Висновки

Аналіз сучасного стану реалізації природоохоронних проектів засвідчив, що грантрайтинг відіграє ключову роль у залученні фінансування для екологічних ініціатив. Якісно підготовлена заявка – це не просто документ, а інструмент ефективної комунікації з донором, здатний переконати у важливості, реалістичності та значущості проекту.

Україна має доступ до різноманітних міжнародних грантових можливостей у сфері охорони довкілля, які можуть стати важливим ресурсом для вирішення екологічних проблем, впровадження інноваційних рішень та зміцнення спроможності місцевих громад до сталого управління природними ресурсами. Використання цих можливостей вимагає системного підходу, стратегічного планування та високого рівня професійної підготовки для досягнення успіху у сфері екологічного грантрайтингу.

В Україні існує широка мережа міжнародних донорів, зокрема ПРООН, Глобальний екологічний фонд, Європейський Союз, уряд Німеччини, Регіональний екологічний центр, фонд «Відродження», фонд «Східна Європа», Швейцарське агентство розвитку та співробітництва, програма MATRA та інші. Їхня діяльність охоплює підтримку екологічних ініціатив через фінансування інноваційних проектів, розвиток партнерства, поширення екологічної освіти та сприяння впровадженню сталих практик.

Використання грантових можливостей відкриває нові перспективи для реалізації природоохоронних заходів та підвищенню екологічної свідомості суспільства.

3 МЕХАНІЗМИ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ УКРАЇНИ

3.1 Актуальність збереження букових лісів як природної спадщини

Збереження букових пралісів Карпат є однією з ключових задач природоохоронної політики України, оскільки ці ліси становлять унікальну природну спадщину не лише національного, але й світового рівня.

Бук європейський (*Fagus sylvatica*) – домінуючий вид у багатьох європейських лісах, що формує густі, тіньовитривалі деревостани та відіграє ключову роль у підтримці екологічної стабільності й біорізноманіття лісових екосистем, забезпечуючи важливі середовища існування для численних видів дикої природи. Його ареал охоплює значну частину Європи, включаючи територію Карпат, що відображено на карті поширення виду з позначенням меж України (рис. 3.1), складена на основі хорологічних даних для основних європейських деревних порід [34].

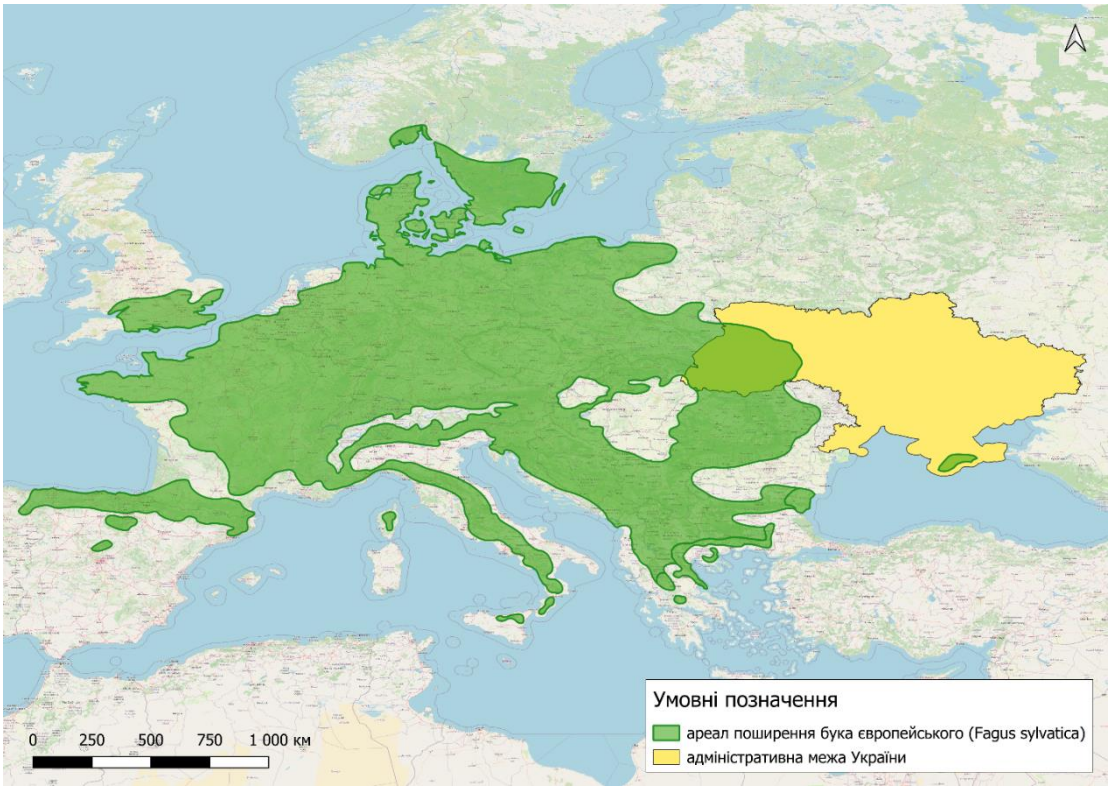

Рис. 3.1. Ареал поширення бука європейського (*Fagus sylvatica*) (створено на основі [34])

Збереження букових пралісів Карпат є однією з ключових задач природоохоронної політики України, оскільки ці ліси становлять унікальну природну спадщину не лише національного, а й світового рівня.

Праліси — це рідкісні ділянки лісу, що збереглися без істотного антропогенного впливу, відзначаючись високим рівнем екологічної цілісності. Вони є еталоном природного розвитку лісових екосистем, демонструючи саморегуляцію, гомеостаз і складні екологічні взаємозв'язки, характерні для недоторканих природних систем [35].

Праліси виконують широкий спектр екосистемних послуг, критично важливих для людства. Серед них — регуляція мікроклімату, очищення повітря та води, захист ґрунтів від ерозії, збереження запасів вуглецю, підтримка біорізноманіття, забезпечення рекреаційних і культурних послуг [35]. Як наголошує С.М. Стойко (2013), пралісові екосистеми мають особливе значення як живі природні лабораторії, де збереглися процеси самовідновлення, що тривають ще з післяльодовикового періоду [36].

Сучасні дослідження свідчать, що в Українських Карпатах виявлено близько 48 тис гектарів пралісів, ще 35 тис гектарів залишаються потенційними кандидатами для отримання статусу пралісових або старовікових лісів. Близько 30 тис. гектарів цих лісів розташовані в межах природно-заповідних територій, що забезпечує їм базовий рівень охорони відповідно до чинного законодавства [35].

Частина пралісів входить до об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи», що підкреслює їхню глобальну цінність [35]. Присвоєння буковим пралісам Карпат статусу об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО у 2007 році стало важливим міжнародним визнанням, рішення було ухвалене Комітетом Світової спадщини на 31-й сесії в Новій Зеландії [36]. Водночас, навіть міжнародне визнання не гарантує ефективного захисту. Багато ділянок пралісів залишаються вразливими через недосконалість національного законодавства, відсутність системного моніторингу й контролю [35].

Всесвітній фонд дикої природи зазначає, що для забезпечення реального захисту необхідно ухвалити спеціальний закон, який визначатиме термін «праліси», закріплюватиме юридичну відповідальність за їхнє знищення, інтегруючи норми в Лісовий кодекс України, закони «Про рослинний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», а також Кодекс України про адміністративні правопорушення [35].

Особливо незахищеними залишаються ті ділянки пралісів, що не входять до складу природно-заповідного фонду. Вони піддаються рубкам (у тому числі суцільним), збору мертвої деревини, випасу худоби, збору лікарських рослин, грибів, ягід, а також зазнають тиску неконтрольованого туризму (зокрема вело- та мотогонок). З огляду на ці загрози, необхідне невідкладне вдосконалення законодавчих і управлінських механізмів. Важливим кроком стало зареєстроване у Верховній Раді України «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів відповідно до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», підготовлене Київським еколого-культурним центром, УТОП і WWF [35].

Важливою платформою для збереження букових пралісів є Карпатський біосферний заповідник, територія якого охоплює 66 417,4 га. Заповідник включає низку ключових природних об’єктів, таких як гора Говерла, Близниці, високогірні озера, географічний центр Європи, Долина нарцисів, печера Дружба, відомі букові праліси. Він репрезентує повний спектр ландшафтного та біологічного різноманіття Українських Карпат – від передгір’я до альпійських лук (180–2061 м н.р.м.) [37]. Його територія поділена на заповідну, буферну, зону антропогенних ландшафтів та регульованого заповідного режиму (рис. 3.2).

Букові праліси Карпат мають важливе значення, що включає екологічний, науковий, культурний, освітній та естетичний аспекти. Згідно з [35], їхня багатофункціональність проявляється через низку ключових функцій:

- Науково-природниче значення. Пралісові екосистеми формувалися протягом тисячоліть, демонструючи здатність до самовідновлення, саморегуляції,

стабільного розвитку. Вони є унікальними природними лабораторіями, що дозволяють досліджувати процеси еволюції, сукцесії, біогеохімічних циклів.

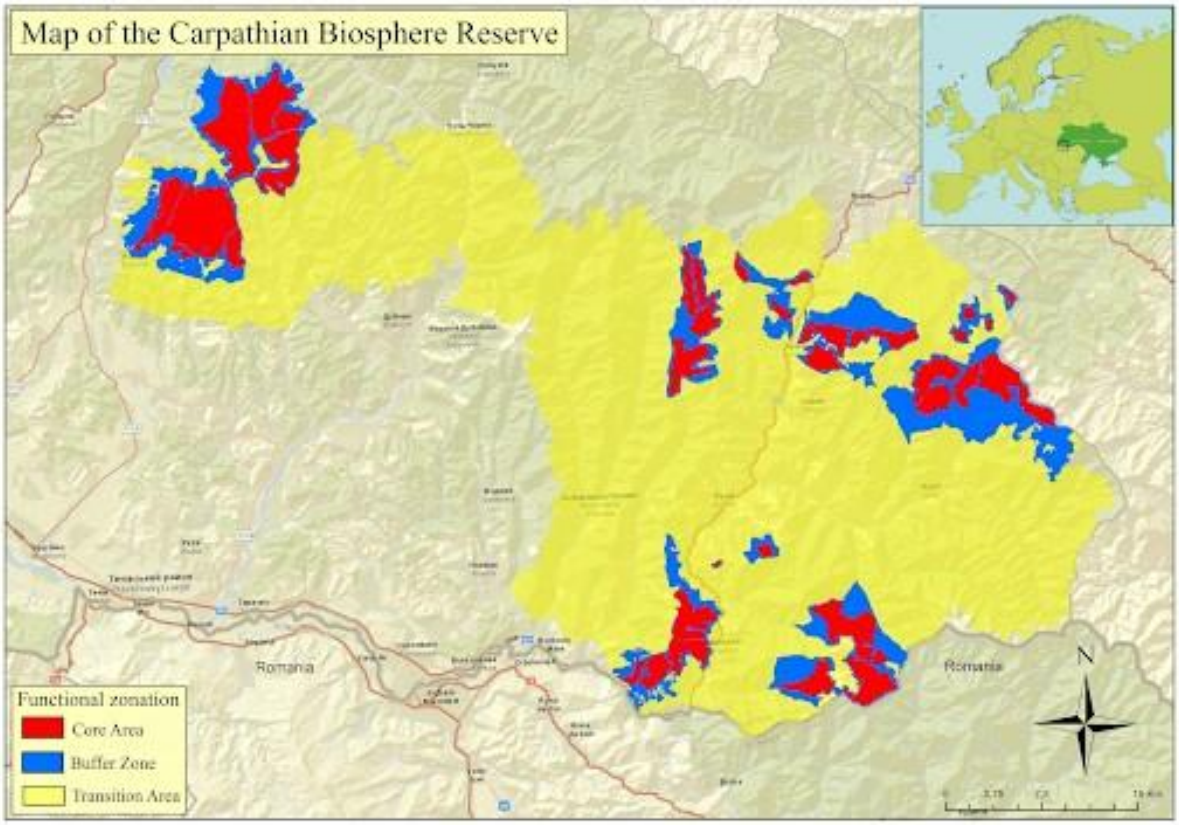

Рис. 3.2. Функціональні зони Карпатського біосферного резервату [38]

- Логістичне значення. Формування букових лісів у післяльодовиковий період у різноманітних геолого-геоморфологічних і кліматичних умовах робить їх цінним об’єктом для вивчення лісотвірних процесів (silvagenes) і підготовки моделей екологічно стабільних деревостанів. Вони зберігають інформацію про ценотичну структуру, взаємозв’язки між фітоценозами, зооценозами, мікобіотою, педосферою, що накопичувалась упродовж голоцену (близько 11 800 років).
- Значення для збереження біорізноманіття. Природні бучини підтримують трофічно й екологічно взаємопов’язані види флори та фауни, зберігають реліктові локалітети смереки, берези, дуба скельного, липи широколистої, серцелистої, що є «живими свідками» постльодовикової історії. У таких лісах зберігається генофонд диких родичів культурних рослин (береки, черешні,

горобини, порічок, агрусу), важливий для майбутніх програм селекції та адаптації культурних сортів.

- Екоосвітнє та екотуристичне значення. Праліси є простором для екологічної освіти, виховання екологічної свідомості, розвитку екотуризму. Вони приваблюють туристів, науковців, студентів, зацікавлених у пізнанні незайманої природи та екологічних закономірностей [34].
- Ландшафтно-естетичне значення. Праліси зберігають гармонію, красу первісної природи, стаючи джерелом духовного й емоційного відновлення людини, особливо цінного в умовах антропогенно трансформованих ландшафтів.

Окрім цього, праліси надають регуляторні, підтримувальні, культурні й постачальні екосистемні послуги, що робить їх ключовим елементом екологічної безпеки, сталого розвитку та благополуччя суспільства [35].

3.2 Транскордонна співпраця як інструмент збереження букових пралісів

Транскордонна співпраця є важливою складовою збереження букових пралісів, оскільки їхнє збереження потребує спільних зусиль країн-учасниць.

Букові праліси Карпат входять до складу об’єкта Світової природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи», що об’єднує 94 ділянки у 18 країнах Європи (рис. 3.3.). Україна займає найбільшу площу серед усіх країн-учасниць – понад 70% території цього об’єкта припадає саме на українські Карпати [39].

Ці ліси мають транскордонний характер, адже поширені на значній території Центральної та Східної Європи. Серед країн, залучених до охорони пралісів, належать Україна, Польща, Словаччина, Румунія, Австрія, Албанія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Чехія, Франція, Німеччина, Італія, Північна Македонія, Словенія, Іспанія та Швейцарія [40]. Такий міжнародний склад вимагає узгоджених дій між країнами для ефективного моніторингу, охорони та управління цими лісами.

Рис. 3.3. Всесвітня спадщина букових пралісів на карті Європи [40]

З погляду природного районування, букові праліси Карпат належать переважно до континентального біогеографічного регіону Європи, що добре ілюструє карта регіонального поділу Європи (рис. 3.4.).

Континентальний біогеографічний регіон, охоплює понад чверть площі Європейського Союзу, простягаючись від центральних районів Франції до східних кордонів Польщі та Румунії. Йому властивий континентальний клімат із чітко вираженими сезонними контрастами: суворими зимами та спекотними літами, інтенсивність яких зростає зі сходу на захід [42].

Рельєф регіону є переважно рівнинним на північних територіях, тоді як на півдні він поступово переходить у більш горбистий. Серед характерних елементів ландшафту варто відзначити великі низовини, зокрема Північноєвропейську рівнину, а також обширні заплави основних річок, таких як Дунай і По. Історично територія континентального регіону була вкрита листяними лісами, основним деревостаном яких виступав бук європейський (Fagus sylvatica), що досягає тут центру свого природного ареалу. У східних частинах букові ліси поступово заміщуються насадженнями дуба та граба, тоді

як на північних ділянках із менш родючими ґрунтами переважають хвойні види [42].

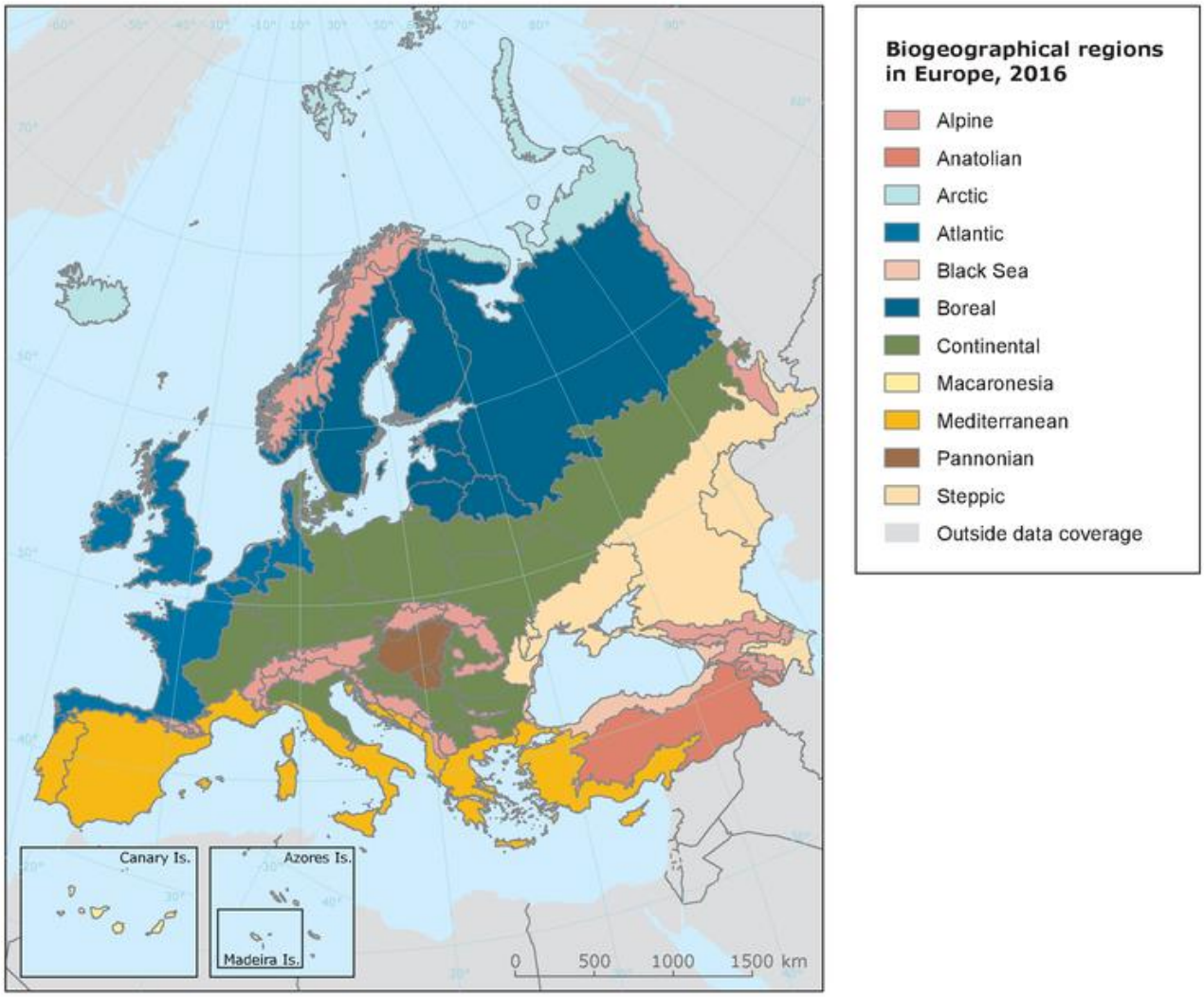

Рис. 3.4. Біогеографічні регіони Європи [41]

Водночас Карпати розташовані на східній межі природного ареалу бука європейського (*Fagus sylvatica*), що зображено на карті поширення цього виду та суміжних із Україною країн (рис. 3.5). Ця особливість підкреслює значення українських пралісів як генетичного резерву, що потребує комплексного підходу до охорони на міждержавному рівні.

Реалізація Цілей сталого розвитку, ухвалених Генеральною асамблеєю ООН у 2015 р. (зокрема Цілей 3, 4, 6, 7, 12, 13 та 15), стає можливою завдяки створенню та впровадженню проектів, спрямованих на екологічний захист. Найбільшої ефективності такі ініціативи досягають тоді, коли до їх реалізації

долучаються кілька зацікавлених сторін. Це не лише розширює фінансові та організаційні можливості, але й дозволяє враховувати потреби та очікування різних учасників, що сприяє досягненню високих результатів. Спільне фінансування таких проектів є вигідним як для самих учасників, так і для регіонів, де вони проживають або ведуть господарську діяльність [43].

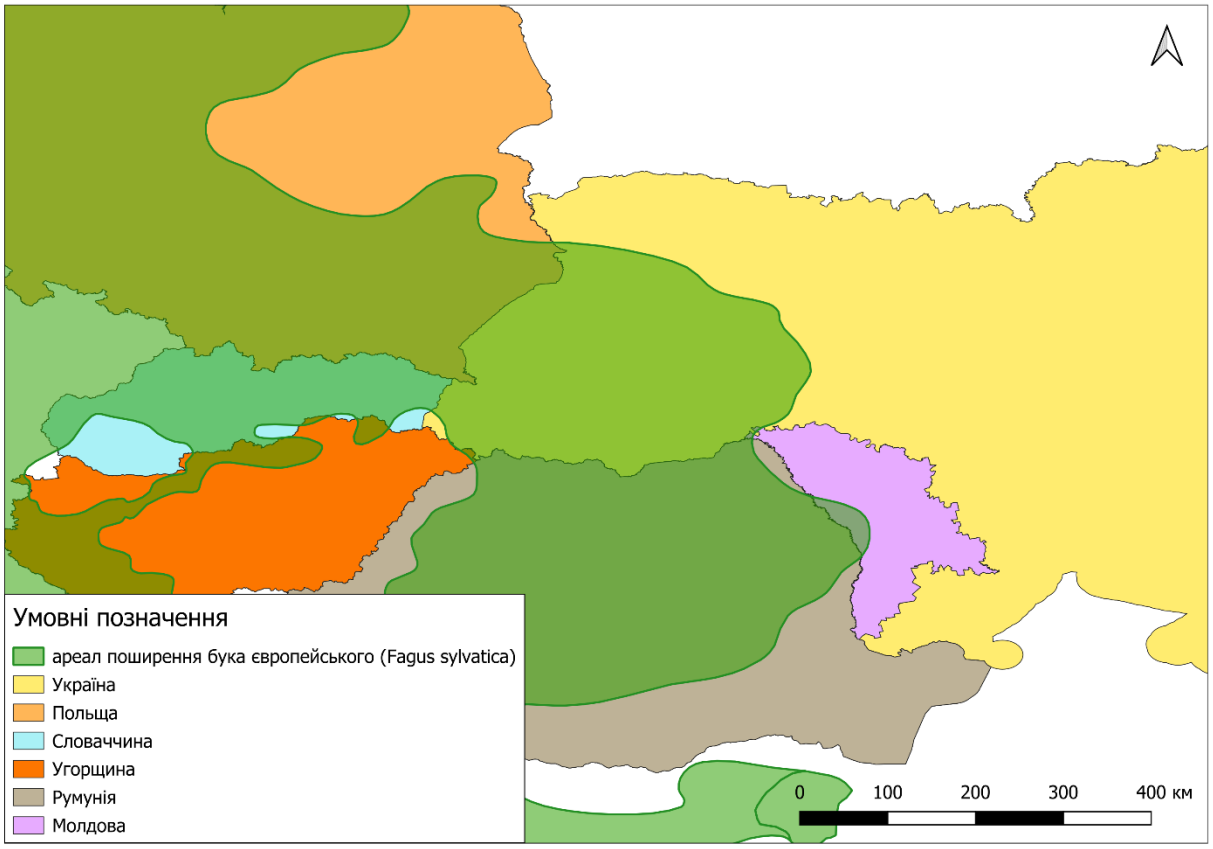

Рис. 3.5. Поширення бука європейського (Fagus sylvatica) на території України та прикордонних регіонів (створено на основі [34])

Транскордонна співпраця країн, як єдиної екологічної системи, забезпечує узгоджений режим охорони, що включає спільний моніторинг стану лісів, обмін екологічними даними та проведення досліджень. Така модель управління дозволяє координувати дії для захисту лісових екосистем від основних загроз – незаконної вирубки, деградації ґрунтів, надмірного туристичного навантаження тощо. Спільний моніторинг сприяє вчасному виявленню негативних змін, а об’єднання ресурсів і досвіду різних країн підвищує ефективність охорони.

Крім екологічного ефекту, транскордонна співпраця має й соціально-економічне значення. Зокрема, відповідно до статті 9 Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, Сторони (серед яких Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Чехія та Сербія) беруть на себе зобов'язання активно підтримувати розвиток сталого туризму. Така співпраця передбачає сприяння розвитку екотуризму шляхом розробки узгоджених або спільних планів управління для транскордонних чи прикордонних природоохоронних територій, а також інших туристично привабливих об'єктів [44].

Такі програми можуть фінансуватися за рахунок європейських ініціатив, зокрема європейських програм LIFE [45], Interreg [46], а також завдяки національним грантам країн-партнерів. Спільні заявки на фінансування дозволяють розширити можливості управління, залучати нові технології моніторингу, а також проводити обмін фахівцями між країнами.

3.3 Угольсько-Широколужанський масив як об'єкт транскордонного моніторингу

Відповідно до даних Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) в Україні, до складу української частини Світової спадщини ЮНЕСКО під назвою «Букові праліси Карпат» спочатку входили шість основних ділянок: Чорногора, Свидовець, Мараморош, Кузій-Трибушани, Уголька-Широкий Луг та Стужиця-Ужок. Ці території були офіційно внесені до списку ЮНЕСКО у 2007 році. Через десять років, у 2017-му, об'єкт зазнав значного розширення, що супроводжувалося зміною назви на «Незаймані букові ліси Карпат та інших регіонів Європи» (Всесвітній фонд природи (WWF). Праліси та старовікові ліси Карпат й Поділля включено до Списку ЮНЕСКО [47].

До розширеного складу об'єкта увійшли й нові українські природоохоронні території: заповідні масиви Ґорґани (753,48 га), Розточчя (384,81 га), Сатанівська Дача (212,01 га), а також кілька ділянок у національному природному парку «Синевир» — Дарвайка (1588,46 га), Квасовець (561,62 га), Стримба (260,65 га), Вільшани (454,31 га) — та заказник «Зачарований Край» з двома частинами: Іршава (93,97 га) та Великий Діл (1164,16 га) [47].

Варто зазначити, що Карпатський біосферний заповідник, заснований ще до цих подій, є частиною міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО з 1992 року. Його територія займає площу 53 630 га й охоплює шість основних масивів: Чорногірський, Свидовецький, Мараморoський, Кузійський, Угольсько-Широколужанський, Долина нарцисів, а також ботанічні заказники «Чорна Гора» та «Юлівська Гора» (рис. 3.6.) [48].

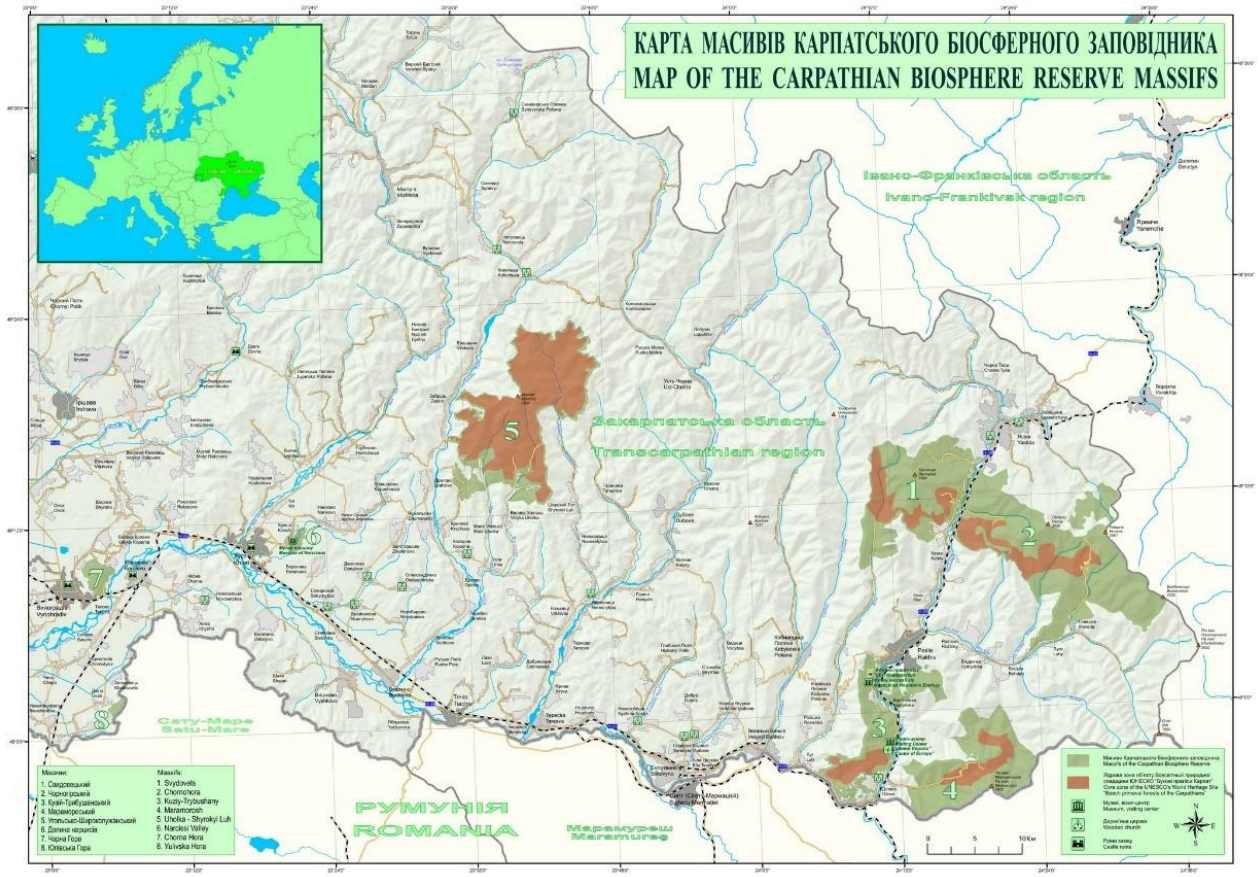

Рис. 3.6. Масиви Карпатського біосферного заповідника [48]

Серед усіх перелічених територій особливо виділяється Угольсько-Широколужанський масив, що займає площу 15 580 га. Він є найбільшим у Європі єдиним за площею масивом старовікових букових лісів. Ця територія розташована на південних схилах гори Манчул і хребта Красна (рис. 3.7.), на висотах, що коливаються від 400 до 1280 м над рівнем моря [49].

Вибір саме цього масиву як ключового об’єкта транскордонного геоекологічного моніторингу є повністю виправданим. Він є частиною природоохоронної мережі ЮНЕСКО, розташовується в континентальному

біогеографічному регіоні, який вирізняється великою різноманітністю біоти, включаючи листяні праліси, заплави, карстові формації та навіть внутрішні дюни [42].

Рис. 3.7. Угольсько-Широколужанський заповідний масив [49]

Крім того, масив є частиною Світової спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи», яка сьогодні об’єднує 94 ділянки в 18 країнах Європи. Вони разом демонструють унікальне біогеографічне явище — ареал поширення бука європейського (Fagus sylvatica), який простягається ще з часів останнього льодовикового періоду [39].

Важливо підкреслити, що природна цінність Угольсько-Широколужанського масиву не обмежується лише лісовими екосистемами. Тут також розташовані рідкісні й цінні карстові системи, зокрема природна арка «Карстовий міст» і печера Молочний Камінь, що мають велике значення для охорони ендемічних і рідкісних видів [38].

Для того щоб моніторинг цього об’єкта був справді ефективним, потрібен багаторівневий підхід, який включає супутниковий моніторинг, аналіз даних дистанційного зондування, ґрунтово-водні дослідження, вивчення показників біорізноманіття, кліматичних змін і антропогенного впливу.

Особливу роль у підтримці таких природоохоронних програм відіграє європейська програма LIFE – фінансовий інструмент Європейського Союзу, що підтримує реалізацію проектів у сфері збереження природи [45]. Важливо зазначити, що програма LIFE дозволяє брати участь не тільки країнам ЄС, а й державам-партнерам, серед яких - Україна, яка має статус асоційованої участі. Це створює широкі можливості для підготовки спільних проектів разом із Польщею, Словаччиною, Румунією, Угорщиною та Чехією — іншими країнами мережі букових пралісів ЮНЕСКО. Такі спільні ініціативи дозволяють Україні не лише залучати європейське фінансування, а й інтегрувати передові практики управління природоохоронними територіями, налагоджувати обмін досвідом і експертами, впроваджувати сучасні технології моніторингу та збереження букових лісів, об’єднуючи зусилля європейських держав для досягнення спільних природоохоронних цілей.

Висновки

Букові праліси Карпат мають виняткову природоохоронну, екологічну, наукову та культурну цінність. Вони є не лише національним, а й міжнародним надбанням, що підтверджується їхнім включенням до об’єкта Світової спадщини ЮНЕСКО. Ці території забезпечують збереження біорізноманіття, виконують важливі регуляторні функції, підтримують екосистемні послуги, слугують живими лабораторіями для дослідження природних процесів та є простором для екологічної освіти й сталого туризму.

Транскордонна співпраця є ключовим інструментом управління та захисту букових пралісів, оскільки ці екосистеми мають спільний для багатьох країн характер і вимагають координації дій на міждержавному рівні. Така співпраця дозволяє реалізовувати спільні плани моніторингу, підвищувати ефективність

охоронних заходів, швидше реагувати на загрози та впроваджувати інноваційні підходи.

Україна відіграє важливу роль у системі транскордонного управління буковими пралісами, оскільки володіє найбільшою часткою цих територій серед усіх країн-учасниць об’єкта Світової спадщини ЮНЕСКО. Це посилює її значення як ключового партнера в регіональній екологічній співпраці.

Залучення міжнародних програм значно розширює можливості України у сфері моніторингу та управління: забезпечує фінансування проектів, сприяє обміну знаннями та експертами, відкриває доступ до передових методик, а також посилює міждержавну координацію. Ініціативи створюють додаткову вартість не лише для охорони природи, але й для розвитку локальних громад, туризму, науки та освіти.

ВИСНОВКИ

Одержані результати дозволили зробити такі висновки:

1. У результаті аналізу було розглянуто правове регулювання природоохоронної діяльності в Україні, що дозволило визначити основні нормативно-правові документи, їхні переваги й недоліки, а також актуальні виклики, зокрема потребу в адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів.
2. Було розкрито сутність природоохоронних проектів як багатокомпонентних ініціатив, що поєднують наукові, технічні, управлінські та фінансові ресурси з метою збереження біорізноманіття, захисту природних екосистем.
3. Систематизовано теоретичні підходи та практичні аспекти реалізації природоохоронних проектів, що дозволило виявити ключові чинники їхньої ефективності, зокрема наявність чітко визначених цілей, належне фінансування, залучення експертів і громадськості, а також ефективний моніторинг результатів.
4. Досліджено сутність і стратегії грантрайтингу у довкіллєвій сфері, висвітлено його значення як інструменту залучення фінансових ресурсів. Окреслено основні етапи підготовки грантових заявок, зокрема: визначення проблеми й обґрунтування актуальності, формування мети й завдань проекту, розробку плану реалізації, складання бюджету, підготовку аплікаційної форми та подання заявки, а також комунікацію з донорами.
5. Розглянуто структуру та вимоги до підготовки грантових заявок, що дозволило визначити головні складові успішної аплікації - чітке формулювання проблеми, логічний опис завдань і заходів, обґрунтований бюджет, чіткі індикатори результативності та механізми моніторингу й оцінки.
6. Проаналізовано приклади грантових можливостей для України, акцентовано на різноманітності джерел фінансування - від міжнародних природоохоронних фондів, приватних екологічних ініціатив до національних і регіональних програм підтримки, що створюють умови для реалізації природоохоронних проектів та посилення ролі громадських організацій.

7. На прикладі Угольсько-Широколужанського масиву досліджено механізми транскордонної співпраці, що підкреслює значення спільних міжнародних ініціатив у збереженні унікальних природних територій, впровадженні сучасних підходів до моніторингу, підвищенні ефективності управління та обміні досвідом між країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Залєвська-Шишак А.Д. Основні напрями державного регулювання охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2014. Вип. 24. С. 46-54.
2. Муковоз О.О. Правове регулювання охорони довкілля в Україні. 2024. URL: https://consultant.net.ua/consultant-article/9431
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text
4. Стасюк Н.А., Яра О.С. Правові механізми захисту довкілля в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86, ч. 3. С. 190-196. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.28
5. Самойленко В.М., Даценко Л.М., Діброва І.О. Проектування ГІС: підручник (англ. і укр.). Київ : ДП “Прінт Сервіс”, 2015. 256 с.
6. Гавадзин Н.О. Аспекти управління реалізацією екологічних проектів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 1(45). Т. 1. С. 110-112.
7. Управління екологічними проектами: навч. посіб. / В.О. Хрутьба, В.І. Зюзюн, Ю.С. Хрутьба, І.І. Галак, Р.С. Лисак. Національний транспортний університет. Київ : НТУ, 2022. 186 с. URL: http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/ecology/ecology%2079_2022.pdf
8. Про природно-заповідний фонд України: Закон України № 2456-XII від 16.06.1992. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст.502. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12
9. Через збереження біорізноманіття до нормального функціонування екосистем. Center.eco consulting. URL: https://center-ltd.com.ua/novyny/cherez-zberezhennya-bioriznomanittya-do-normalnogo-funktsionuvannya-ekosystem/

10. Збереження високоцінних пралісів та старовікових лісів у вибраних національних парках в Українських Карпатах. International climate initiative (2019). URL: https://iki-ukraine.org/ua/project/conservation-of-highly-valuable-primeval-and-old-growth-forests-in-selected-national-parks-in-the-ukrainian-carpathians/
11. Природоорієнтовані рішення в лісовому, водному та сільському господарстві для відновлення України та адаптації до зміни клімату (2021). URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf___insure_ua__fin_cor.pdf
12. Проблема деградації ґрунтів. Сучасний стан, ризики та способи подолання (2022). URL: https://superagronom.com/articles/589-problema-degradatsiyi-gruntiv-suchasniy-stan-riziki-ta-sposobi-podolannya
13. Відновлення унікальних українських ґрунтів – співпраця науки та бізнесу (2025). URL: https://superagronom.com/articles/763-vidnovlennya-unikalnih-ukrayinskih-gruntiv--spivpratsya-nauki-ta-biznesu
14. Агрохімічне обстеження ґрунтів. Державна установа «Інститут охорони ґрунтів України» (2024). URL: https://www.iogu.gov.ua/link/square/1/square1.html
15. Природно-заповідний фонд – внесок України у збереження життя на Землі. Екологія. Право. Людина (2022). URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Polisi_PZF_UKR_fin.pdf
16. The State of the World's Forests 2020. Food and agriculture organization of the United Nations. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8f8f2820-6df4-4746-9295-e9356148f8a2/content/CA8642EN.html
17. Каталог природоорієнтованих рішень / М. Рябика, О. Гусакова, А. Зозуля, А. Бушовська та ін. Львів: УКМ, 2021. 116 с.
18. На Воскресенці в Києві створили дощовий садок. Хмарочос (2024). URL: https://hmarochos.kiev.ua/2024/06/21/na-voskresenczi-v-kyyevi-stvoryly-doshhovyj-sadok-foto/

19. Сад на даху: як озеленюють покрівлі в Україні та світі. Хмарочос (2016). URL: https://hmarochos.kiev.ua/2016/03/16/sad-na-dahu-yak-ozelenyuyut-pokrivli-v-ukrayini-ta-sviti/
20. Грантрайтинг: методичні рекомендації для органів публічної влади щодо написання проектних заявок / О.В. Кулініч, Д.С. Ткачов, С.Є. Ігнатьєв та ін.; за ред. О.В. Кулініча. Харків : Регіональний центр міжнародних проектів і програм, 2013. 78 с. URL: https://learn.ztu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=48200
21. Нагайчук В. Фандрайзинг та грантрайтинг: стратегії залучення фінансування. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2023. Вип. 332(4). С. 260-263. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-38
22. Нагірська К. Грант-менеджмент: просто про складне : навч.-практ. посіб. 2022. URL: https://granty.org.ua/uploads/posibnyk-grant-menedzhment-prosto-pro-skladne_2022.pdf
23. Кобеля-Звір М.Я. Грантознавство як галузь знань про гранти. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 3(50). С. 62-68. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-10
24. Муніципальна програма врядування та сталого розвитку ПРООН. URL: http://msdp.undp.org.ua/
25. Глобальний екологічний фонд USAID GEF (2024). URL: https://welfare.green/docs/tips-guides/donori-ta-finansovi-organizacii/globalnijj-ekologichnijj-fond-usaid-gef/
26. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232
27. TAIEX. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (2021). URL: https://www.nerc.gov.ua/pro-nkrekp/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-proekti/taiex
28. Німеччина продовжує надавати фундаментальну підтримку Україні, зокрема у сфері захисту довкілля та “зеленого” відновлення. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (2024). URL:

https://mepr.gov.ua/nimechchyna-prodovzhuye-nadavaty-fundamentalnu-pidtrymku-ukrayini-zokrema-u-sferi-zahystu-dovkillya-ta-zelenogo-vidnovlennya/

29. Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи відкриє представництво в Україні. Інтерфакс-Україна (2018). URL: https://interfax.com.ua/news/general/477125.html
30. Екологічна Ініціатива фонду "Відродження" запустила новий конкурс для підтримки екоорганізацій Півдня та Сходу України. Міжнародний фонд «Відродження» (2022). URL: https://www.irf.ua/ekologichna-inicziatyva-fondu-vidrodzhennya-zapustyla-novyj-konkurs-dlya-pidtrymky-ekoorganizaczij-pivdnya-ta-shodu-ukrayiny/
31. Фонд «Східна Європа». https://eef.org.ua/pro-nas/
32. Швейцарське агентство з розвитку та співробітництва SDC. URL: https://welfare.green/docs/tips-guides/donori-ta-finansovi-organizacii/shvejjcarske-agentstvo-z-rozvitku-ta-spivrobitnictva-sdc/
33. Програма MATRA Міністерства закордонних справ Нідерландів. URL: https://welfare.green/docs/tips-guides/donori-ta-finansovi-organizacii/programa-matra-ministerstva-zakordonnikh-sprav-niderlandiv/
34. *Fagus sylvatica*. European Forest Genetic Resources Programme. URL: https://www.euforgen.org/species/fagus-sylvatica
35. Збереження пралісів в Українських Карпатах. WWF інфолист, 2016. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_factsheet_old_growth_forests_final.pdf
36. Стойко С.М. Букові праліси Карпат як об'єкт світової природної спадщини ЮНЕСКО. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2013. Вип. 11. С. 17-24.
37. Карпатський біосферний заповідник. Офіційний сайт. URL: https://kbz.in.ua/pro-nas/pro-zapovidnyk/
38. Карпатський біосферний резерват. Природно-заповідний фонд України. URL: https://wownature.in.ua/oberihaymo/biosferni-rezervaty-v-ukraini/karpatskyy-biosfernyy-rezervat/

39. Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe facts for kids. Kiddle (2025). URL: https://kids.kiddle.co/Ancient_and_Primeval_Beech_Forests_of_the_Carpathians_and_Other_Regions_of_Europe
40. До Словаччини можуть перенести офіс об'єкта ЮНЕСКО, який відповідає за букові праліси Карпат. Infopost.media (2022). URL: https://infopost.media/do-slovachchyny-mozhut-perenesty-ofis-obyekta-yunesko-yakyj-vidpovidaye-za-bukovi-pralisy-karpat/
41. Biogeographical regions in Europe. European Environment Agency (2016). URL: https://www.eea.europa.eu/en/analysis/maps-and-charts/biogeographical-regions-in-europe-2
42. Natura 2000 in the Continental Region. (2009). URL: https://biogeoprocess.net/wp-content/uploads/2023/03/Continental.pdf
43. Корпоративна соціально-екологічна відповідальність та партнерство стейкхолдерів задля сталого розвитку : монографія / за заг. ред. І. О. Макаренко. Суми : Сумський державний університет, 2020. 260 с.
44. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Ратифіковано Законом України від 07.04.2004 № 1672-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 17. Ст. 1176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text
45. European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency (CINEA). LIFE Programme. European Commission. URL: https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life_en
46. Interreg Europe: Sharing Solutions for Better Policy. Interreg Europe. URL: https://www.interregeurope.eu/
47. Всесвітній фонд природи (WWF). Праліси та старовікові ліси Карпат й Поділля включено до Списку ЮНЕСКО (2017). URL: https://wwf.panda.org/wwf_news/?305390%2Funesco-ukraine-pralis
48. Карпатський біосферний заповідник. Karpaty.info. URL: https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/rh/rakhiv/sights/biosphere/

49. Угольсько-Широколужанський заповідний масив. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Угольсько-Широколужанський_заповідний_масив